

De schets van een liggende bok in het atelier van Pieter Fredrik van Os

Een opmerkelijk stuk in collectie negentiende-eeuwse schilderijen van het Rijksmuseum is een met olieverf op papier geschilderde studie van het atelier van de schilder Pieter Frederik van Os (1808 – 1892).¹ (afb. 1) Het is een vroeg werk van zijn leerling Anton Mauve (1838 – 1888), een van de meeste getalenteerde vertegenwoordigers van de Haagse school en vooral bekend als schilder van atmosferische landschappen waarin dieren vaak een prominente plaats innemen. Antoon Mauve werd in 1838 geboren in Zaandam als zoon van de doopsgezinde dominee Willem Carel Mauve en Elisabeth Margaretha Mauve-Hirschig. Een jaar later verhuisde het gezin, dat toen vijf kinderen telde naar Haarlem. Reeds vroeg werd duidelijk, dat de jonge Anton aanleg had voor tekenen. Hoewel je minsten zeventien jaar moest zijn om werkend lid te kunnen worden van het Haarlemse tekencollege ‘Kunst zij ons Doel’, was Mauve al op zestienjarige leeftijd toegetreden. In een van de registers staat achter zijn naam met potlood bijgeschreven “geen werk[end] lid als zijnde te jong.”² In dezelfde straat als de familie Mauve, de Schagelstraat, woonde de schilder Jan Striening (1827-1903). De jonge Anton kwam geregeld aan huis bij Striening en deze zal hem wel begeleid hebben bij zijn vroegste artistieke ontwikkeling. Ook zal hij er voor gezorgd hebben, dat Mauve in de leer kon komen bij Pieter Fredrik van Os, bij wie indertijd Striening zelf ook was opgeleid. Striening was ook de eerste eigenaar van de studie. In 1902 verkocht hij het aan J.C.J. Drucker, die het in 1910 schonk aan het Rijksmuseum. Naar aanleiding van de verkoop schreef Striening aan Drucker een brief, waarin hij hem vertelt over Mauves beginjaren als schilder en ook hoe hij aan de studie is gekomen; “Daar hij [Mauve] zeer onhebbelijk met zijn studies omsprong, kreeg hij wel brommen en zodoende ben ik aan die studie van ‘t atelier gekoomen, ik kwam ook bij van Os veel. Het was voor dien tijd al een verbazend knappe studie want Anton was toen nog aan ‘t stilleven schilderen”. Ook schrijft hij, dat hij Mauves signatuur op het werk heeft gezet en op de achterkant heeft aangegeven, waar het is geschilderd.³ Hierdoor weten we dat het atelier van Pieter Fredrik van Os is afgebeeld, dat was gevestigd in de kamer van het Sint Lucasgilde in het stadhuis van Haarlem. Pieter Frederik van Os was net als zijn vader en leermeester Pieter Gerardus van Os (1776-1839) gespecialiseerd in het schilderen van dieren, met name van paarden.

Mauve is van 1854 tot 1857 bij Pieter Frederik van Os in de leer geweest. Uit die periode dateren enige stilleven, duidelijk studies, bedoeld om verschillende stofuitdrukkingen en het weergeven van de spelingen van het licht onder de knie te krijgen. Het schilderen van het atelier van Van Os moet een dergelijk oefenstuk geweest zijn. Het is inderdaad een knappe studie, vooral ook wanneer je bedenkt, dat de maker nog geen 18 jaar oud was. Geweldig goed heeft hij glimmende leer van de stoel weergegeven als ook de glans van de aardewerken pot, die erop staat. Alle details zijn met vlotte penseelstreken overtuigend neergezet, nergens is enige onzekerheid van een beginnend kunstenaar te zien, het is een vroeg meesterwerk, helemaal professioneel geschilderd.

Wanneer we naar de voorstelling kijken, is het duidelijk, dat hier het atelier van een schilder is afgebeeld. Aan de schouw hangen een paar gipsafgietsels en links ervan een aantal tekeningen naar mannelijk naaktmodel. Er onder hangt een ingelijst schilderij met een landschap en rechts ervan is met drie spijkertjes een olieverf(?)schetsje van een liggende bol aan de wand genageld. (afb. 2) Rechts knielt een jongetje, dat in een map met prenten bladert, het is een knechtje van Van Os, dat ook van hem tekenles kreeg, zijn achternaam was ‘de Vries’.⁴ Op de website van het Rijksmuseum leest men onder de link [Meer objectgegevens](#) dat onder andere dit schetsje aangeeft, dat Van Os

1 Olieverf op papier op doek geplakt, 49 x 61 cm. SK-A-2436. P.J.J. van Thiel e.a. *All the paintings of the Rijksmuseum in Amsterdam*, Amsterdam-Maarsen 1976, p.371; R. de Leeuw, J. Sillevius, Ch. Dumas, *De Haagse school, Hollandse Meesters van de 19^e eeuw*, Den Haag 1983, p. 41; Michiel Plomp, *De Haarlemse jaren*, in: Saskia de Bodt en Michiel Plomp, *Anton Mauve 1838-1888*, Bussum 2009, p. 18; Marjan van Heteren, Guido Jansen, Ronald de Leeuw, *Poëzie de werkelijkheid, Nederlandse schilders van de negentiende eeuw*, Amsterdam/Zwolle, 2000, p. 105-106

2 Michiel Plomp, o.c. (noot 1),p. 21 noot 32

3 Michiel Plomp, o.c. (noot 1),p. 18

4 Marjan van Heteren, Guido Jansen, Ronald de Leeuw, *Poëzie der werkelijkheid, Nederlandse schilders van de negentiende-eeuw, Zwolle/Amsterdam 2000*, p.16

vooral een dierschilder was. Kennelijk wordt er vanuit gegaan, dat Van Os ook de schilder is van dit schetsje en dat ligt ook voor de hand. Dit is echter niet het geval.

In particulier bezit bevindt zich een groot schilderij met een liggende bok, die identiek is met het bokje op de schets, alleen is er op het schilderij ook vegetatie geschilderd, onder andere zien we achter de liggende bok de stam van een grote boom.⁵ (afb. 3) Het schilderij leek eerst niet gesigineerd te zijn en omdat het stilistisch aansloot bij het werk van Pieter Gerardus van Os, de vader van Pieter Frederik werd het aanvankelijk aan eerstgenoemde toegeschreven. Vooral de verwantschap met het grote doek met de Twee liggende Schapen in het Kunstmuseum van Den Haag is groot. (afb. 4)⁶ Net als op dit stuk is op het schilderij met de bok grote aandacht besteed aan het zo realistisch weergeven van de wollige vacht. Ook is zowel achter de bok als de schapen dezelfde soort boom met een ruige schors te zien en rechts onder grote door insecten aangevreten bladeren. De weergave van de vacht van de twee schapen is wel overtuigender dan van de bok en het stuk is net als de andere schilderijen van Pieter G. van Os gesigineerd. Dat de Liggende Bok van iets mindere kwaliteit was dan de Twee Schapen en dat het geen signatuur droeg, was verklaarbaar, omdat het waarschijnlijk een jeugdwerk betrof. De toeschrijving aan Pieter Gerardus van Os werd bovendien onderbouwd doordat de voorstudie ervan te zien was op het door Mauve geschilderde atelier van Pieter Frederik van Os, de zoon van Pieter Gerardus.

Echter, toen de Liggende Bok nog eens goed bekeken werd, maar nu bij fel licht bleken los liggende grassprietten een signatuur te vormen. Met enige moeite waren de in ligatuur geschreven hoofdletters *J*, *D* en *R* te onderscheiden en daarachter in kleine letters een *ij* en een *k*. (afb. 5) Het bleek de signatuur te zijn van de Hilversumse veeschilder James de Rijk. Dezelfde signatuur is ook te vinden op de vele tekeningen die hij maakte van schapen, geiten, bokken en ander vee. (afb. 6) Ook werd onder aan het schilderij de vage datum, 1826 zichtbaar.

James de Rijk werd op 17 april 1806 geboren in Hilversum, waar hij zijn hele leven is blijven wonen in zijn ouderlijk huis 'Lang Gewenscht' en waar hij ook op 10 november 1882 is overleden.⁷ Hilversum was in het begin van de 19de-eeuw een klein dorp met zo'n 4000 inwoners. Er woonden relatief veel schilders, zodat wel gesproken wordt van de Hilversumse school.⁸ De meesten van hen waren gespecialiseerd in de landschapsschilderkunst in de stijl van de romantiek en met name in met vee gestoffeerde landschappen. De meest bekende onder hen zijn Pieter Gerardus van Os, die van 1819-1830 in Hilversum woonde, Jan van Ravenswaay (1789-1869), die er werd geboren en er een groot deel van zijn leven door zou brengen, en Barend Cornelis Koekkoek (1803-1862), die er vanaf 1826 twee jaar zou verblijven. Ook James de Rijk maakte deel uit van deze groep kunstschilders, in 1822 of 23 ging hij in de leer bij Jan van Ravenswaay, die zelf leerling was geweest van Pieter Gerardus van Os.⁹ De laatst genoemde genoot vooral bekendheid door zijn met vee gestoffeerde landschappen. Al vroeg kwam hij onder de indruk van Paulus Potter, wiens beroemde Stier uit het Mauritshuis hij reeds op veertienjarige leeftijd kopieerde. Net als Potter heeft hij enige monumentale dierportretten gemaakt, veestukken, waarbij een of meer beesten het hoofdonderwerp zijn en het landschap is gereduceerd tot stoffering. Behalve de eerder genoemde Twee liggende Schapen kennen we van hem een groot doek van een rustende koe met haar kalf, eveneens in het Kunstmuseum in Den Haag, en een staande leeuw uit de menagerie van

5 Olieverf op doek, 65.5 x 88 cm.

6 J. Knoef, *Tusschen rococo en romantiek*, Den Haag 1948, p. 256-257;

7 Voor James de Rijk zie: R.J. de Rijdt en M. Sellink, *Tekeningen van de negentiende eeuw 1, 1800-1850*, tent. Cat. Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam 1994, cat.nr. 71; Piet Timmer, James de Rijk (1806-1882), schilder van de romantiek, in: *Hilversums historisch tijdschrift, Eigen Perk*, jaargang 1996, nr. 2 en 3, p. 51-61 en 99-114; Carole Denniger-Scgreuder, *James de Rijk, Hilversums veeschilder (1806-1883)*, Goois Museum Hilversum, 1998; *Miscellanea delineata. Nederlandse tekeningen 1780-1860 uit de collectie Ploos van Amstel Knoef*. Rotterdam, Museum Boijmans van Beuningen 2007. p. 104-105, cat.nrs. 21 en 22

8 Voor een overzicht van de schilders, die tussen 1820-1880 in Hilversum hebben gewerkt, zie Timmer o.c. (noot 7) p. 114-115

9 Onduidelijk wanneer, reeds in 1804, van Os leefde toen in Amsterdam, of nadat deze zich in 1809/1810 in 's-Graveland was komen wonen.

Lodewijk Napoleon in het Rijksmuseum.¹⁰ Net als zijn voorgangers uit de 17de eeuw maakte Pieter Gerardus van Os ook etsen. Een reeks uit 1798 bestaat uit twaalf afbeeldingen van steeds één koe. Om materiaal te verzamelen trok hij het vrije veld in om koeien, schapen en ander vee naar het leven te tekenen. (afb. 7) Vanuit Amsterdam, waar hij sinds 1795 woonde was dat lastig en daarom verhuisde hij omstreeks 1810 naar Nederhorst den Berg, vervolgens naar 's-Graveland en in 1819 naar Hilversum. In 1829 keerde hij terug naar zijn geboortestad, waar hij in 1839 overleed. ¹¹ Ook van Ravenswaay was een landschapsschilder gespecialiseerd in veestukken en net als Van Os maakte in het veld studieschetsen van allerlei vee.¹² Van Ravenswaay had een voorkeur voor schapen en bezat zelfs een fokkerij van 'Drentsche schapen', wat hem de mogelijkheid gaf deze dieren van alle kanten te observeren en uit te tekenen. Veel van die schetsen zijn gedateerd tussen 1823 en 1824, de periode dat James de Rijk zijn leerling was. Het is dus niet verwonderlijk dat ook van hem veel schetsen naar schapen en ander vee zijn bewaard, die in die jaren gedateerd zijn. Vaak zijn ze nauwelijks van die van Van Ravenswaay te onderscheiden.¹³ (afb. 8, afb. 9) Een van die schetsen, gesigeneerd en gedateerd 1824, toont een liggende bok, die identiek is met de bok op het grote schilderij en op het schetsje aan de muur van het atelier van Pieter Frederik van Os.¹⁴ (afb. 10) Deze tekening moet het uitgangspunt geweest zijn. Het schilderij is het enige dierportret dat van James de Rijk bekend is en het lijkt geïnspireerd te zijn op de Twee Liggende Schapen van Pieter Gerardus van Os. Dit soort grote dierportretten waren rond 1825 helemaal niet meer en vogue. De Liggende Bok was wellicht een hommage aan de gelauwerde leermeester van zijn eigen leermeester. Pieter Gerardus van Os en James de Rijk moeten elkaar goed gekend hebben. Hilversum was een kleine gemeenschap en de daar wonende schilders hadden uiteraard onderling contact.¹⁵ De goede onderlinge verhouding blijkt ook uit het feit, dat Pieter Gerardus van Os het goed vond, dat zijn achttienjarige zoon Pieter Frederik in 1826 met de twee jaar oudere James de Rijk een studiereis ondernam naar de Belgische Ardennen. Dat is hetzelfde jaar als de datering van de Liggende Bok. Deze gemeenschappelijke reis en het feit de de Liggende Bok een soort hommage is aan vader Pieter Gerardus kan voor James de Rijk de aanleiding zijn geweest om het ontwerpschetsje aan zijn reisgenoot te schenken, die het later aan de wand van zijn atelier heeft bevestigd.

Het grote schilderij met de liggende bok, is waarschijnlijk altijd in bezit van de maker gebleven. James de Rijk was redelijk gefortuneerd, zijn vader kwam uit een geslacht van erfgooiers en daarom was hij voor zijn inkomen niet afhankelijk van de verkoop van zijn schilderijen. In het Museum Hilversum bevindt zich de inventaris, die vier maanden na het overlijden van zijn weduwe Anna Catharina Magtilda van Delden op 5 maart 1896 werd opgemaakt. Hierin is te lezen, dat in de tuinkamer onder meer een schilderij van een liggende bok hangt, waarschijnlijk betreft dit het onderhavige schilderij. Op 23 april van hetzelfde jaar werden alle schilderijen, tekeningen en roerende zaken, die zich in het sterfhuis 'Lang Gewenscht' bevonden, ter plekke geveild. Ook de Liggende Bok zal toen verkocht zijn. Aan wie is onbekend, waarschijnlijk aan een kunsthandelaar.

10 Voor het schilderij met de koe en haar kalf zie: C. Boschma, J.M. de Groot e.a., *Meesterlijk Vee. Nederlandse veeschilders 1600-1900*, Zwolle, Den Haag 1988, p. 224. Voor het schilderij met de leeuw zie: P.J.J. van Thiel e.a., o.c. (noot 1), p. 427; E. Bergvelt, Lodewijk Napoleon, de levende meesters en het Koninklijk Museum (1806-1810), in: *Kunsthistorisch Jaarboek*, vol. 56/57 (2005-2006), p. 276

11 Voor P.G. van Os zie: Knoef, o.c. (noot 6), p. 252-272; De Leeuw, Sillevius en Dumas o.c. (noot 1), p. 39,41, 52; C. Boschma, J.M. de Groot e.a., o.c. (noot 10), p. 224; Van Heteren, de Leeuw, Jansen o.c. (noot 1), p. 46-48; R. de Leeuw, *Meesters van de Romantiek, Nederlandse kunstenaars 1800-1850*, Rotterdam/Zwolle 2005, p. 15 en passim; Jenny Reynaerts, *Spiegel van de werkelijkheid, 18de-eeuwse schilderijkunst in Nederland*, Brussel/Amsterdam 2019, p. 28-29, 42 en passim; Mayken Jonkman, lemma 'Os Pieter Gerardus van' in *Biografisch woordenboek van Nederland: 1780-1830*

12 Het Museum Boijmans van Beuningen heeft de grootste verzameling tekeningen van Van Ravenswaay. Zij vormen de kern van de in 1998 geschonken collectie Ploos van Amstel Knoef. Zie: *Miscellanea delineata* o.c. (noot 7). In deze publicatie ook een uitgebreide biografie van Van Ravenswaay door Marius van Dam, p.49-62.

13 Behalve in Museum Boijmans van Beuningen bevinden zich een grote collectie schetsen van James de Rijk, in totaal 43 stuks, in het Museum Hilversum in Hilversum.

14 Inv.nr. 290033.

15 Een van de medeleerlingen van James de Rijk bij Van Ravenswaay was Jacobus Abels (1803-1866), die later trouwde met een dochter van Pieter Gerardus van Os.

In het begin van de twintigste eeuw, was het in bezit van de architect Anton Joling en na diens dood in 1934 is het vererfd binnen de familie.

Henri L.M. Defoer

Afbeeldingen

Afb. 1 Anton Mauve, *Atelier van Pieter Frederik van Os*, ca. 185-1856, olieverf op papier, 49 x 61 cm. Rijksmuseum Amsterdam

Afb. 2 Anton Mauve, *Atelier van Pieter Frederik van Os*, detail

Afb. 3 James de Rijk, Liggende bok, 1826, olieverf op doek, 65.5 x 88 cm. particuliere verzameling

Afb. 4 Pieter Gerardus van Os, Twee liggende schapen, olieverf op paneel, 120 x 164 cm. Kunstmuseum Den Haag

Afb. 5 James de Rijk, Liggende bok, detail

Afb. 6 James de Rijk, Bok en schapen, 1825, zwart krijt op grijs papier. Museum Hilversum, Hilversum

Afb. 7 Pieter Gerardus van Os, Studieblad met schapen, zwart krijt op papier, Rijksmuseum Amsterdam

Afb. 8 Jan van Raavenswaay, Studieblad met ramskoppen, omstreeks 1823 – 1825, rood krijt op papier, Museum Boymans Van Beuningen Rotterdam

Afb. 9 James de Rijk, Studieblad met ramskoppen, omstreeks 1823 – 1825, zwart krijt op papier, Museum Boymans Van Beuningen, Rotterdam

Afb. 10 James de Rijk, Liggende bok, 1824, zwart krijt op papier, Museum Hilversum, Hilversum